

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

הרב שמעון לוי

לעיון

הגאון הגדול זקן ראשי הישיבות ר' יהושע יגל זצ"ל
שמסר נפשו על התורה. קיים בעצמו יאדם כי ימות
באהלי אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית
עצמו עליה.

עמלה של תורה - בשתא דשביעתא

מבוא*

עדים אנו בשנים האחרונות בתופעה מדהימה במערכת החינוך של חוסר רצון של הרבה מן התלמידים להתאמץ ולהתייגע בהבנת טקסט כתוב. גם אלה המרבים בקריאת ספרים, יעדיפו תמיד ספרי קריאה קלים שאינם דורשים מאמץ אינטלקטואלי מן הקורא, והם מסתפקים במשימה "פתח את הספר" ותן לעיניים להשלים את המלאכה. גם קריאה כפשוטה, לקרוא בפה את הכתוב בספר, אין בה צורך כיום, למרות שהפועל "קרא" משמעותו לקרוא בפה ולהוציא מן הכוח אל הפועל את מה שהעיניים רואות שכתוב בספר¹. גם "עיון" המתבקש מן הקריאה ושמשמעותו לעיין בעין השכל כדי להבין את הכתוב, לייגע את המוח כדי לרדת לעומק הבנת הטקסט, הפך למושג מושאל שמשמעותו רפרף בעיניו במסמך המונח לפניו.

אין פלא שהמושג "הבנת הנקרא" הפך בשנים האחרונות ל"מקצוע" בפני עצמו, ואין פלא שרבים מן התלמידים מתקשים היום אפילו בהבנת שאלה פשוטה, ולא רק במתן תשובה לשאלה שנשאלה, אף אם התשובה מתבקשת מהבנת הטקסט המונח לפני התלמיד אשר עם מעט מאמץ צריך היה להשיב תשובה על השאלה עליה הוא נשאל. תמצב הזה מחמיר והולך עד כדי כך, שיש גם חלק מבין ציבור המורים החדשים המתרעמים לפעמים על שאלות הניתנות בבחינות הבגרות בכל המקצועות, אשר דורשות מן הנבחן מעט מאמץ אינטלקטואלי הכולל, חשיבה בהירה, או הנמקה, או השוואה, או אפילו הבנת התוכן מעבר למילה הכתובה, אשר לדעתם זו דרישה לא לגיטימית. לדידם, הדרישה הלגיטימית היא לשאול על הכתוב בלבד כאשר התשובה לשאלה משתקפת בפני הנבחן ללא כל מאמץ. שלא לדבר על שאלות הדורשות מן הנשאל הסקת מסקנות על בסיס השוואה בין הטקסטים השונים, אשר לדעתם שאלות אלה פסולות מכול וכול.

* **הערות מערכת:** מאמר זה העוסק בנושא "עמלה של תורה" מהווה בירור והמשך למאמר של הרב לוי שהופיע בגליון הקודם "שמעתין" 167 בנושא "ערכים חינוכיים בשמיטה", ובהם הטעם, "שנת שבתון ללימוד תורה", לעמוד ולהתייגע בתורה.
1. ועיין "פני יהושע", וכן ב"טורי אבן" על מסי מגילה דף ית, ע"א, דקריאה היו בפה ולא בהרהור בעלמא.

לתופעה זו יש הסברים רבים מה הם הגורמים לכך. החל מהטחת האשמה בגורמים חיצוניים שזיקתם למערכת החינוך קלושה אך השפעתם רבה, כמו אמצעי התקשורת השונים או האמצעים היוזאליים החדשים והתפתחותם המאסיבית אשר "תרמו" במתכוון או שלא במתכוון לרדידות המחשבה, לאי-מאמץ אינטלקטואלי, לחוסר מוטיבציה להשקיע מעט מחשבה בהבנת טקסט כתוב, ועד להאשמת התלמיד בן זמנינו בגילויי חוסר עניין בכל משימה עיונית הדורשת מאמץ אינטלקטואלי, אשר אין בה עבודת כפיים והפעלות מיידיות המושכות את לב הלומד, כמו יצירות אמנותיות, משחקי מחשב, הסרטת אירועים שהם לב לבו של מקצוע "תקשורת" וכדומה. אשר זה מכבר תפסו מקצועות אלה את מקומם של המקצועות העיוניים, באשר אין הם דורשים מאמץ אינטלקטואלי מעמיק מצד הלומד, ומסתפקים בהצגות ובמחזות אשר הם השיא של הלמידה ושל דרך החשיבה של מקצועות אלה. שהרי אין מקום במקצועות אלה לחשיבה תיאורטית ואין מקום לחשיבה יצירתית שלא באה לידי ביטוי בדמות "מצגת" או "הצגה", הפקת סרטון או קליפים וכדומה.

מכאן קצרה הדרך לחוסר עניין המגלים תלמידים במקצועות העיוניים הדורשים מן הלומד, חשיבה צלולה ובהירה, חשיבה ברמה גבוהה, חשיבה הגיונית וכדו', מפני שלא לימדו אותם דרכי חשיבה, ולא מיומנויות החשיבה ולא חשיבה ברמה גבוהה, אלא טיפחו אצלם חשיבה שטחית, ויזואלית, חשיבה רדודה במלוא מובן המילה. בעבר, אכן היו מקצועות טכנולוגיים רבים ברמה נמוכה מפותחים ביותר, כגון מגמת דפוס, מכונאות רכב, תפירה, ספָּרָה ועוד. מגמות אלה הפסיקו להתקיים מפני שמקצועות אלה לא טיפחו חשיבה ברמה גבוהה אלא ההיפך. יוזמתו של ראש מינהל החינוך הדתי דאז ד"ר מתי דגן, צמצמה מקצועות אלה עד למינימום וחלק גדול מהם אף בטלו מן העולם. יוזמה זו נבעה מתפיסה חינוכית נכונה שיש לטפח את החשיבה ברמה גבוהה בקרב התלמידים ע"י המקצועות העיוניים שהם מהווים תשתית ובסיס לכל למידה, ואילו מקצועות הקשורים בעבודת כפיים ויש בהם לכאורה הכשרה מקצועית לעתיד לבוא, יש להשאיר לשיקול דעתו ולהחלטתו של הבורג שיחליט בעצמו על המקצוע ההולם אותו לעתיד. מה עוד שחלק גדול ממקצועות אלה משנים כיוון בעקבות ההתפתחות הטכנולוגית הגבוהה, ולא יהיו רלוונטיים בשנים שלאחר גמר לימודיו של הבורג.

- א -

מכאן למקצועות הקודש בכלל ולמקצוע תושבע"פ בפרט. מקצועות הקודש שונים בתכלית ממרבית המקצועות האחרים בתחום זה. לימוד תורה בכלל ולימוד גמרא בפרט מחנך את הלומד ומאציל עליו דרישות עיוניות גבוהות. אין הוא מסתפק בחשיבה שטחית אלא דורש ממנו חשיבה רבגונית, חשיבה מורכבת, חשיבה ממוקדת, חשיבה מדויקת, חשיבה ברמה גבוהה הכוללת את כל סוגי

החשיבה. בדף הגמרא חייב הלומד להתמודד עם מורכבות הסוגיה הכוללת את כל סוגי החשיבה ובד בבד הוא גם לומד את מיומנויות החשיבה. העמל והיגיעה הנדרשים להבנת התורה מחייבים את הלומד להיות מרוכז בטקסט שלפניו, להשתמש במטען הידע שבאמתחתו כדי להבין את הדף שלפניו. עליו להבחין בין שאלה לקושיה ובין בעיה לתמיהה וכדו'. עליו לנתח את הטקסט למרכיביו השונים, להבין את השאלה והתשובה, להעמיק בקושיה, להבין את התירוץ וכיצד הוא מתרץ את הקושיה, להבין את שני צדדי הבעיה ואת דרכי הפתרון המוצעים, להתמודד עם סוג הראיה, לנסות להבין את הדחייה, לערוך השוואה בין המקורות השונים המובאים בגמרא, לעמוד על ההבדלים שביניהם, להסיק את המסקנות המתבקשות, ולאחר מכן לחזור לתחילתה של הסוגיה כדי לראות כיצד מהלך זה שזור למחרוזת שלימה וברורה, כיצד זה נותן מענה לדילמות שהוצגו בתחילת הסוגיה, וכיצד מערך זה מהווה את המבנה השלם של יחידת הלימוד.

דרכי החשיבה התלמודית יש בהן גם חינוך לחשיבה בריאה. הלומד מתרגל לשמוע סברה והיפוכה, להאזין לדעה הפוכה משלו, לומד לשנות כיוון ולהשתחרר מתפיסות ישנות ומעמדות שהיה דבק בהן עד עכשיו, מרגיל את מחשבתו לגמישות ולפתיחות, לשינוי באורח החשיבה ובארגון מחדש של החשיבה. הלומד מתבקש להימנע מהחלטות פזיזות ולקבלת החלטות תוך הפעלת שיקול דעת מירבי ולאחר ששקל את כל האפשרויות האפשריות, ואז הוא יכול להכריע הכרעות חותכות אשר פעמים הן גורליות במצבים מסויימים. מדרך החשיבה התלמודית הוא גם לומד כיצד להתמודד עם בעיות חברתיות הקיימות בכל חברה דינאמית ובריא, לשמוע בסבלנות את הזולת, לגלות סובלנות גם כלפי דעה הפוכה משלו, להשתחרר מנגיעות אישיות, לגלות אחריות כלפי החברה, לקבל את הדעה של הזולת כמפרה את המחשבה ותורמת לליבון ולבירור אמיתי של הנושא השנוי במחלוקת. ובכלל זה הוא לומד לחוות שהמחלוקת תורמת להבנת כל צדדי הבעיה שעל סדר היום, ואשר ללא המחלוקת יתכן שהחלטה שתתקבל תהיה בלתי שקולה ובלתי מאוזנת, באשר אין היא מביאה בחשבון את כל הגורמים האפשריים שבלעדם כל הכרעה תהיה חד צדדית. וזו כידוע אחת ממעלותיה של ה"מחלוקת" שהמשנה, הבריתא, התוספתא והגמרא מלאות מהן. ה"מחלוקת" נותנת פרספקטיבה רחבה למיעון הדעות האפשריות, מרחיבה את הדעת ומאפשרת קבלת החלטה שקולה ונבונה מתוך ידע מעמיק ומבוסס.

כל זה כלול במצווה הייחודית שיש בלימוד תושבע"פ, מצווה הנקראת "עמלה של תורה".

היגיעה והעמל בלימוד הגמרא, מעבר לכך שעל ידה ניתן לנצל את הפוטנציאל השכלי החבוי בכל אחד ואחד, כיוון שהיא מצווה ממצוות התורה ומצווה גדולה וחשובה ממצוות תלמוד תורה, הרי שבמסגרת ההוראה של לימוד הגמרא, היא מהווה מטרה חשובה בין כלל המטרות אשר צריכות לעמוד לנגד עיניו של הר"מ

והמורה לגמרא, והיא אינה רק כאמצעי להבנת הטקסט הכתוב, אלא היא היא המטרה. וזאת, מלבד הדרישה והחובה לדעת את התורה, ומלבד החובה ללמוד ולדעת ולהכיר את המצוות כדי לקיימן, יש כאמור, מצווה מיוחדת לעמול ולהתייגע להבין את התורה. וגם מי שכל התורה ידועה לו אינו פטור מלהמשיך ללמוד ולעמול בתורה. וזה ייחודה של התורה מכל המקצועות ומכל המדעים. בכל תחומי הדעת האחרים, המטרה היא הידיעה, או ההבנה, או היישום והסקת מסקנות. ומי שהגיע לרמה זו ויודע את אותו תחום דעת, לכל היותר דורשים ממנו שימשיך להשלים את ידיעותיו בהתאם לחידושי המדע, כגון בתחום הרפואה, על הלומד להתעדכן ולשכלל את ידיעותיו לאור הגילויים החדשים. אך אין תביעה עליו להמשיך ללמוד אם הוא הגיע לשיא ההישגים, באשר הלימוד הוא אמצעי להשיג את המטרה של ידיעת אותו תחום דעת, וכאשר המטרה הושגה אין שום סיבה בעולם להמשיך לעסוק באמצעי שהוא הלמידה. לא כן בלימוד תורה בכלל ובלימוד גמרא בפרט, עצם הלימוד, היגיעה והעמל הם המטרה שיש לשאוף אליהם.

עדים אנו לאחרונה לכל מיני יוזמות של מורים, המוצעים חדשים לבקרים, כתחליף ללימוד הגמרא, בין אם אלה "הוראת נושאים קלים" שאינם דורשים כל מאמץ אינטלקטואלי מן הלומד, ובין אם אלה שילוב של מקצועות קלים בתוך מקצועות הקודש, כמו "תיאטרון", "מוזיקה" וכדו'. שילוב זה מוצג בעיקרו כשילוב הבא להקנות לתלמיד חוויות למידה כביכול, אבל למעשה שילוב זה פוגע פגיעה מהותית בלב ליבה של הלמידה והחשיבה במוותיה הגבוהות, באשר הופכים את העיקר לטפל ואת הטפל לעיקר. כל תלמיד בינוני ומטה ישמח לבנות "תיבת נוח", להסריט "סרט" או לערוך מסע ל"הרי אררט", כדי לנסות לשחזר את מסעה של "תיבת נוח" בדור המבול. או להתעסק בעריכת "תקליטור" עם מצגות שונות, במקום להעמיק במפרשי התורה השונים: אבן-עזרא, רש"י, רמב"ן, וכדו'. או במקום להעמיק בסוגיה תלמודית מורכבת הדורשת מאמץ אינטלקטואלי מתמשך מן הלומד. אבל האמת אחת היא. התלמיד הנבון קולט מהר מאוד את שם ה"משחק" ומתחיל למאוס בו. כפי שנוכחנו לראות על ידי היוזמות של מורים שונים בשנים האחרונות המרבים לדובב את התלמיד לספר חוויות על עצמו ועל בני משפחתו בהקשרי למידה שונים, ואלה מכוונים בשם "אהבת-תורה", כאילו שעל ידי זה תתרבה אהבת תורה בקרב התלמידים.

יתכן, שעל פני השטח נראה כאילו שיש שיתוף פעולה מצד התלמיד, ויתכן שגם לאורך זמן יצליחו לעניין את התלמיד החלש שאתגרים אינטלקטואלים אינם מדברים אליו, ולכן הוא מוצא עניין ב"דיבורים", "שיחות חברים", "סיפורי סבתא", ואף במעין "חוויות-אישיות" כביכול, אבל התלמידים הנבונים מבחינים מיד בין עיקר לטפל, בין המהות האמיתית לבין עטיפה חיצונית הנראית מושכת את הלב, אבל בתוכה אין מאומה במקרה הטוב, ובמקרים רבים אחרים יש בה נזק בלתי הפיך.

כאמור, מקצועות טכנולוגיים רבים במוות הנמוכות פינו את מקומם למקצועות עיוניים בעלי אוריינטציה אינטלקטואלית מעמיקה, אך לאחרונה "מקצועות

קלים" אלה התחילו לתפוס מקום של "כבוד" בתוך המקצועות העיוניים, כאשר הם מוצגים כביכול כמשרתים את מקצועות הקודש, אך למעשה הם תופסים את מקומם ומחליפים אותם. לבו של מי לא יימשך אחר "תיאטרון" או "סרט קולנוע" אשר יש בהם תנועה וצבע, ובפרט כאשר מזהים אותם עם מקצועות הקודש, ומציגים אותם כתחליף למקצועות הקודש, תוך כדי שילוב של פסוקים שונים. התלמיד מתרגל לראות בכך "שיעור בתורה", או "שיעור בתושבע"פ", מה עוד שלעיתים אף מעיינים בטקסט המקראי ואולי אף במפרשי המקרא, ואם יבוא מורה אחר בעל גישה לימודית רצינית לכיתת תלמידים שהורגלו בדרך הקלה, הרי שבודאי ידחו את שיטתו ואף יציגו את מקצוע ה"יתני" או "תושבע"פ" כמקצוע לא אהוב. שהרי הרגילו אותם שזו הדרך הנכונה, ואף בזה יוצאים כביכול ידי חובת מצוות תלמוד תורה לשיטתם, וא"כ מה יעשה הבן ולא יחטא, ולא יימשך אחר הנאות אלה.

- ב -

כאשר חז"ל הגדירו את מעלתו, ייחודיותו ועליונותו של "כתר תורה" לעומת הכתרים האחרים שהם "כתר כהונה" ו"כתר מלכות", הדגישו דווקא את "עמלה של תורה" שזה מהותו של הכתר הנקרא "כתר תורה", ולא תחומים אחרים כמו ידיעת התורה או קיום מצוות התורה וכדו'. וכך מובא במסכת אבות דרי נתן:² "רבי שפעון אופר ג' כתרים הם. ואלו הן: כתר תורה וכתר כהונה וכתר פלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן. כתר כהונה – כיצד אפילו נותן כל כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר כהונה. שנא' ³ 'זהיתה לו ולזרעו אחרי' ברית כהונת עולם'. כתר פלכות – אפילו נותן כל כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר פלכות שנאמר ⁴ 'ודוד עבדי נשיא להם לעולם'. אבל כתר תורה אין כן. עפלה של תורה כל הוצעה ליטול יבוא ויטול שנאמר ⁵ 'הוי כל צפא לכו לנשים' הוי עפל בדברי תורה ואל תתעסק בדברי נטילה". הרי שלא מצאו חז"ל הגדרה אחרת ל"כתר תורה" אלא "עמלה של תורה". לפי זה מי שזוכה ועמל ומתייגע בהבנת התורה הרי הוא זוכה ממילא ל"כתר תורה".

ומה זה "עמלה של תורה"? על הפסוק באיוב⁶: "כי אדם לעמל יולד", וכן על הפסוק במשלי⁷: "נפש עמל עמלה לו פי אכף עָלָיו פִּיהוּ", מובאים בגמרא במסכת סנהדרין דבריו של ר' אלעזר, שמהם משמע בפשטות שהכוונה היא ליגיעה והעמל ממש שהאדם משקיע כדי להבין את התורה. לדבריו, העמל הזה דומה לעמל הפיסי שאדם משקיע בענייני חולין, אלא שבמקום להשקיע את כוחותיו בענייני

2. פרק מ"א, א.

3. במדבר כ"ה, יג.

4. יחזקאל ל"ז, כה.

5. ישעיה כ"ה, א.

6. איוב ה', ז.

7. משלי ט"ז, כו.

דעלמא הוא צריך להשקיע את כל כוחותיו בתורה, שהרי כל אדם נולד בעולם הזה כדי לעמול, ומי שזוכה העמל הזה מושקע בתורה ולא בענייני העולם הזה. ואלו דברי הגמרא⁸: "אפר רבי אליעזר: כל אדם לעפל נברא. שנאמר 'כי אדם לעפל יולד', איני יודע אם לעפל פה נברא אם לעפל בלאכה נברא, כשהוא אומר 'כי אכף עליו פיהו' – הו' אומר לעפל פה נברא. ועדיין איני יודע אם לעפל תורה אם לעפל שיחה, כשהוא אומר⁹ 'לא יפוש ספר התורה הזה פפוך' – הו' אומר לעפל תורה נברא. והיינו דאפר רבא: כולהו גופי דרופתקי נינהו. טובי לדזכי דהוי דרופתקי דאורייתא. (רש"י - "דרופתקי - טרתינו, כלומר, כל הגופין לעמל נבראו. טוביה לדזכי - אשריו לכו שזכה ויהיה עמלו וטרו כתרורה"). וכך מובא גם במדרש רבה בראשית על הפסוק "ואדם אין לעבוד את האדמה". וז"ל: "ואדם אין לעבוד את האדמה לא נברא אדם אלא לעפל, אם זכה הוא עפל בתורה, ואם לא זכה הוא עפל בארץ. אשריו לאדם שהוא עפל בתורה".

אבל מדברי רש"י במס' בבא מציעא משמע שעצם הקבלה שאדם מקבל על עצמו לעמול ולעסוק בתורה זה עצמו "עמלה של תורה". רש"י כתב זאת על המעשה הידוע ב' יוחנן ור' לקיש המובא שם בגמ' בבא מציעא¹⁰: "ופא חד הוה קא סחי רבי יוחנן בירנא, חזייה ריש לקיש וסוור לירנא אבתריה, אפר ליה: חילך לאורייתא! – אפר ליה: שופך לנשי! – אפר ליה: אי הדרת בך – יהיבנא לך אחותי, דשפירא פינא. קביל עליה, בעי ליהדר לאתניי פאניה – ולא פצי הדר. אקרייה ואתנייה, ושויה גברא רבא". וכתב שם רש"י על הפסקה: "בעי ליהדר לאתניי פאניה ולא פצי הדר" וז"ל: "ולא מצי - לקפוץ כבראשונה, דמשקבל עליו עול תורה תש כוחו".

העולה מדברי רש"י שעצם הקבלה שקיבל ריש לקיש על עצמו לעסוק ולעמול בתורה, קבלה זו כבר גרמה לו שכוחו תש ולא היה יכול לקפוץ את הירדן כפי שעשה רגע לפני כן. וראיתי בפירושו של בעל "תורת חיים" על מסכת סנהדרין שביאר את העומק של עניין זה בדרך יחודית. על דברי הגמ' במס' סנהדרין¹¹ על הפסוק¹²: "הפליא עצה הגדיל תושיה", "אפר רבי חנן: לפה נקרא שפה תושיה – עפני שהיא פתשת כמו של אדם", כתב ה"תורת חיים"¹³ שם וז"ל: "מפני שהיא

8. סנהדרין דף צט עמוד ב.

9. יהושע א, ח.

10. בבא מציעא דף פד, ע"א.

11. דף כו, ע"ב.

12. ישעיה כ"ח, כט.

13. בחידושי למסכת סנהדרין כו, ע"ב. ספר "תורת חיים" חיברו ר' אברהם חיים ב"ר נפתלי צבי הירש שור. היה בן למשפחה מיוחסת של רבנים. שימש כר"מ ואב"ד בערים סטנוב ובלו שבגליציה, ונחשב בין גדולי הדור. בספרו "תורת חיים" נמצאים חידושי הלכה ואגדה על תשע מסכתות: עירובין, פסחים, שלושת הבבות, סנהדרין, שבועות, ע"ז וחולין. הספר נדפס בשנת שפ"ד (1624) בלובלין, ומהדורה מתוקנת בת שלושה כרכים יצאה לאור בירושלים תשס"ד (2004). ראו"ח כתב גם את הספר החשוב 'צאן קדשים' על מסכתות סדר קודשים, ובו הנהגות ותיקוני נוסח רבים. הוא נפטר בשנת שצ"ב (1632) בעירו בלו.

מתשת כחו של אדם". לכאורה משמע שע"י טורח עמלה של תורה קאמר שמתשת כחו של אדם. ואין נראה, דחוטבי עצים וחוצבי אבנים ושאר בעלי מלאכות טורח מלאכתן מרובה מעמלה של תורה, ואדרבה 'דרכיה דרכי נעים וכל העוסק בה יש לו קורת רוח ודעתו נחה. לכך נראה, דמה שהיא מתשת כחו של אדם לאו מפני טורח עמלה הוא, אלא שכן היא דרכה של תורה, שכל העוסק בה נעשה כח חומרו תש כדי שיתגבר עליו כח נשמתו ודעתו וחכמתו, שכל זמן שחומרו של אדם מתגבר אין דעתו נכונה וצלולה. ומהאי טעמא אמרו חז"ל¹⁴ 'תלמידי חכמים כל זמן שפזקין מסיפין חכמה', לפי שלעת זקנתן תש כח חומר שלהן לכך דעתו נוספת. וכן משמע מעובדא דריש לקיש בפרק השוכר את הפועלים דהוי קא חזי ליה לרבי יוחנן דקא סח בירדנא ושוור לירדנא אבתריה, א"ל חילך לאורייתא, א"ל שופרך לנשי, א"ל אי הדרת בך יהיבנא לך אחותי, קביל עליה, בעי למיהדר לאתויי מאני ולא מצי הדר. ופירש"י ז"ל שם דמשקבל עליו עול תורה תשש כחו אלמא אע"ג דאכתי לא הוה טרח ולא עמל בה נעשה תש כחו רק בקבלה בעלמא וצריך לומר דכך היא דרכה של תורה כדפי"י.

לפי פירושו של "תורת חיים", משמעות "עמלה של תורה" היא, שכשהאדם מחליט לקבל על עצמו עול תורה ולעסוק בה, אוטומטית כוח החומריות שבו נחלש וכוח הנשמה הרוחנית שבו מתגבר והולך וזוכה לכותרה של תורה, וזו סגולה מיוחדת הטמונה בתורה, וכפי שה"תורת חיים" מכנה אותה "דכך היא דרכה של תורה". וכפי שעולה מדבריו של ר' שמעון בן עקשיא במשנה סוף מסכת קינין¹⁴ המבחין במפורש בין זקני תלמידי חכמים לזקני עם הארץ, כאשר ברור שהבחנה מתמקדת בין חומריות לרוחניות. וז"ל המשנה: "דכי שפזקין מן עקשיא אוצר זקני עם הארץ כל זמן שפזקין דעתן פיטרפת עליהן שנאמר 'פסיד שפה לאפנים וטעם זקנים יקח', אבל זקני תורה אינן כן אלא כל זמן שפזקין דעתן מתישבת עליהן שנאמר 'בישישים חכמה ואורך ימים תבונה'".

- ג -

המהר"ל בדרשותיו על הפסוק¹⁵: "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש" מבאר שע"י "עמלה של תורה" האדם מגיע לשלמות הגמורה ובכך הוא מוציא את יכולותיו מן הכוח אל הפועל. המהר"ל האריך הרבה בעניין זה ומפאת חשיבות דבריו נציין חלק מהם. וז"ל¹⁶: "כתיב 'מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש'. שלמה המלך ע"ה התחיל בספרו בסיפורי מעשי האדם, ואמר מה יתרון לאדם בעמלו, ועל זה אמר מה הוא היתרון, הוא מה שיורה עליו שמו שנקרא אדם על שם שנברא מן האדמה. אשר יש להסתפק בזה, למה נתייחד הוא בפרטות להיקרא אדם על שם האדמה יותר מכל הנבראים שכולם מן

14. מסכת קנים פרק ג' משנה ו. מסכת שבת דף קנב, ע"א ועוד.

15. קהלת א', ג.

16. דרשות המהר"ל - דרוש על התורה.

האדמה נברא. ובייחוד כי הבהמה הרי היא גסות חומר האדמה ביותר מן האדם. אבל לכך נקרא הוא על שם האדמה יותר מכל נבראים זולתו, מפני התייחסו ודמיונו אליה לגמרי, מה שאין כן בבהמה וכל שאר הנבראים. כי האדמה היא מגדלת ומוציאה אל הפועל צמחים ואילנות ופירות וכל הדברים, הנה היא בכוח ויוצא ממנה הכול לפועל. כמו כן האדם בסגולתו הוא בכוח, ומוציא שלמותו אל הפועל. ולכך נקראים מעשי האדם הטובות פרי, כדכתיב¹⁷: 'אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, וכן המעשים הרעים נקראים פרי¹⁸: 'ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו כדאיתא בקדושין¹⁹. כל זה מפני שהאדם נקרא על שם האדמה, ופירות האדמה הזאת הם המעשים, אם טובים הרי הוציאה פירות טובים, אם רעים הרי קוץ ודדר הצמיחה.

ודבר זה מבואר בכמה מקומות עד שאמרו שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים. לא כן מסודרים בבריאתם על עניין זה כל שאר נבראים, שאינם בכוח ויוצאים לפועל, כי כל מה שראוי שיהיה בהם נמצא בם מיד כשנבראו. ולכך נקראת היותר עצמות שבהם בהמה, כלומר **בה** מה כי מה הפועל שראוי שימצא בה הרי הוא מתחלה בה. שאם נברא השור לחרוש והחמור לישא משא הרי נמצא בהם בהיבראם, ואין דבר בה בכוח שיצא אחר כך אל הפועל. אבל האדם לא נקרא רק שיהיה הוא מוציא שלמותו אל הפועל, בבחינת האדמה הזאת אשר ממנה נוצר וכל זמן שלא הוציא שלמותו אל הפועל נחשב אדמה בכוח בלבד... כי דמיון גמור יש לאדם אל האדמה. כי כמו אשר האדמה נורע בתוכה חטים וכל מיני זרע נקי וטוב ונשרשים בה תוך העפר ומוציאה צמחיהם, כן נתן השי"ת הנשמה הטהורה והזכה חלק אלקי ממעל בגוף האדם ונשרשת שם ומוטבעת בגוף כאשר מוטבע החיטה באדמה. ואם אין האדם מוציא צמחיו ופירותיו הטובים, אזי ידמה אל אדמה בורה ושדה בלתי נזרעת. ולכך החליטו חכמים לאשר איננו בעל תורה כנוי בור כשהוא כמו אדמה בורה שהובירה ואינה מוציאה דבר. לכן אמר שלמה בפסוק הנזכר, כי בהכרח שיהיה לאדם יתרון מצד המעשים, כי הוא בכוח וצריך להוציא מהכוח אל הפועל ואי אפשר זולת זה. אבל מה יתרון לו בכל עמלו שיעמול תחת השמש, כי המעשים שהם תחת השמש אין יתרון לו בהם, אי"כ צריך אותה לומר בהכרח כי יתרון שלו הוא מה שהוא על השמש והיינו התורה.

במסכת סנהדרין אמר רבי אלעזר כל אדם לעמל נברא שנאמר 'כי אדם לעמל יולדי' איני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא כשהוא אומר 'כי אכף עליו פיהו' הוי אומר לעמל פה נברא ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה כשהוא אומר 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיד' הוי אומר לעמל תורה נברא. והיינו דאמר רבא לכולהו גופי דרופתקי נינהו טוביה לדזכי דהוי דרופתקיה דאורייתא ע"כ. המכוון אשר במאמרו כמו שזכרנו, כי האדם הוא כמו האדמה שהיא בכוח ולא בפועל, וכאשר האדמה נעבדת תמיד כן צריך האדם

17. ישעיה ג', י.

18. משלי א', לא.

19. עיין מסכת קידושין דף מ', ע"א 'הזכות יש לה קרן ויש לה פירות שנאמר 'אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו ...'.

שיוציא הוא תמיד שלמותו אל הפועל לגמרי. לכך אמר איני יודע איזה דבר צריך להוציא מהכוח אל הפועל ולא־יזה דבר נברא, אם לעמל פה אם לעמל מלאכה. פירוש כי יש באדם נפש חיוני, ויש דרך לפני איש לומר שנברא האדם להוציא נפש החיוני אל הפועל והמלאכה היא לנפש זה. לכן אמר כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו הוי אומר וכו', כלומר כי צריך האדם להוציא שלימות האנושי אל הפועל והוא שכל הדברי כי הדבור אי אפשר בלא שכל, והתינוק שאינו מדבר לא בשביל שאינו יכול לדבר, רק מפני שהוא חסר דעת ושכל ולכן נקרא שכל הדברי, ואמר שצריך להוציא נפש השכלי אל הפועל.

ועדיין איני יודע אם לעמל תורה נברא וכו' כלומר אם צריך להוציא השכל הדברי לבדו אל הפועל, ללמוד לשונות ודברי מליצות ושאר דברים המתייחסים אל השכל הדברי ובוה נקרא הוצאת שלמותו אל הפועל, או נברא להוציא שכל העיוני אל הפועל לדבר דברי תורה שהוא שכל עיוני. ועל זה אמר לעמל תורה נברא כדכתיב לא ימוש ספר התורה הזה מפיו, כי השכל הדברי אינו שלימות בפעל כלל רק עמל התורה הוא השלמות הגמור והוא שכל העיוני האלוקי דבר זה צריך להוציא אל הפועל".

נמצא שהשלמות הגמורה היא במיצוי כל היכולות של האדם ע"י הפעלת השכל העיוני האלוקי שזה רק ע"י "עמלה של תורה". ואם האדם אינו ממלא אחר הייעוד הזה ואינו מקדיש עצמו ל"עמלה של תורה", הרי הוא בעצם גרוע מבעלי החיים שהייעוד שלהם מתמלא ממילא, ואף מן האדמה ממנה הוא נברא ועל שמה הוא נקרא, שהרי האדמה ממלאת את ייעודה בהוציאה באופן טבעי מן הכוח אל הפועל את כל היכולות שלה, לא כן האדם צריך לעמול כדי להוציא מן הכוח אל הפועל את כל הכוחות האצורים והטמונים בו בשכל העיוני שניתן לו וזה ע"י עמלה של תורה, ואם אינו עושה כן אינו ממלא את ייעודו.

- ד -

מִרְן הַמַּחְבֵּר וְהַרְמִי"א בַּהֲלָכָה מְפֹרֶשֶׁת בַּש"ע קִבְּעוּ וּפְסָקוּ מֵהָיָא מִידַת הַמֵּאֲמָץ וְהִיגִיעָה שֶׁהָאָדָם צָרִיךְ לַעֲמֹל וּלְהַתִּיגֵעַ כְּדֵי לַקְנוֹת אֶת הַתּוֹרָה שֶׁתִּתְקַיֵּים אֲצִלּוֹ וְתִהְיֶה חֵלֶק מִמֶּנּוּ, וְאִילוּ מַחֲשֹׁבוֹת אֲסוּר לוֹ לֵאדָם לַחֲשׁוֹב בְּבֹאוֹ לַלְמוּד תּוֹרָה, וְמֵהָ הוּא מִפְסִיד בְּגִלּוֹל זֶה. וז"ל הַש"ע²⁰: "אֵין דְּבָרֵי הַתּוֹרָה מִתְקַיֵּימִים בְּמִי שֶׁמִּתְרַפֵּה עֲצָמוֹ עֲלֵיהֶם, וְלֹא בְּלוֹמְדִים מִתּוֹךְ עֵידוֹן וּמִתּוֹךְ אֲכִילָה וְשִׁתִּיָּה, אֲלֵא בְּמִי שֶׁמִּמִּית עֲצָמוֹ עֲלֵיהָ וּמַצְעֵר גּוֹפוֹ תָּמִיד, וְלֹא יִיתֵן שִׁנָּה לַעֲיִנָּיו וְתִנוּפָה לַעֲפַעְפָּיו. הֵגֵה: לֹא יַחֲשׁוֹב הָאָדָם לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה וּלְקִנּוֹת עוֹשֵׁר וְכָבוֹד עִם הַלְמוּד, כִּי מִי שֶׁמַּעֲלָה מַחֲשָׁבָה זֹאת בְּלִבּוֹ אֵינוֹ זֹכֵר לְכַתְּרָהּ שֶׁל תּוֹרָה".

20. שולחן ערוך יורה דעה סימן רמ"ו סעיף כ"א.

הלכה זו מבוססת על דרשת חז"ל הידועה על הפסוק²¹ 'אדם כי ימות באהל' שעל כך אמר ריש לקיש²²: "אין דברי תורה פתקיינים אלא בני שפמית עצמו עליה". והרחבה לכך מובאת במדרש תנחומא²³ על הפסוק²⁴ "ולא תפצץ בארץ החיים" "ונאי' לא תפצץ בארץ החיים' וכי בארץ הפתים תפצץ אלא שלא תפצץ תורה שבי"פ אצל פי' שפמית עונג העולם תאווה וכבוד וגדולה בעולם הזה אלא בני שפמית עצמו עליה שנאמר 'את התורה אדם כי ימות באהל' וכך דוכה של תורה פת' בעלל תאכל ופי' בפשוטה תשקה ועל הארץ תישן וחיי' צער תחיה ובתורה אתה עמל...²⁵ וכמו שכתב הסי' בביאורו לשו"ע שם וז"ל: "שהתורה אינה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה דהיינו שעוסק בפלפול ומשא ומתן של תורה כמ"ש על בחקותי תלכו ע"מ שתהיו עמלים בתורה משא"כ באותם שלומדים ד"ת מתוך עונג ואינם יגעים בה אין התורה מתקיימת אצלם".

יש נטייה טבעית של לומדים צעירים שונים להסתפק בעיון מקופיא ללא העמקה בגלל קושי העיון המעמיק, ועל כן חז"ל הזהירו רבות על כך, וגם תלמידים הוזהרו ע"י רבותיהם. וכך כתב בעל שו"ת "בית שערים" לתלמידו²⁶: "והנה אהובי תלמידי שמתי עיני על כל דברך ולא באתי לסתור דברך כי נתתי שמחה בלבי שאתה שוקד על התורה ומצאת חן ושכל טוב, אבל שמע תלמידי אהובי, ימי בחורותיך עברו אל תעפיל לעלות להיות גדול בתורה בלי עמל ויגיעה רק בהבטה בעלמא בדברי אחרוני אחרונים... ולא יגעת ומצאתי אל תאמין רק בתורה אתה עמל בגפ"ת וראשונים וטושי"ע ונושאי כליהם ואחרונים המפורסמים והמקובלים במתינות ויישוב הדעת תורה ודעת נוטה ואז תצליח את דרכיך ואז תשכיל ויהיה אלקים עמך".

ידועים דברי הספרא²⁷ על הפסוק: "אם בחקותי תלכו", "עלמך שהפקוס פתאווה שיהיו ישראל עפלים בתורה"²⁸. וכן המשך דברי הספרא, הובאו גם בפירושו של רש"י לתורה²⁹ "אם בחקותי תלכו - יכול אלו המצוות, כשהוא אומר 'ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם' הרי מצוות אמורות, הא מה אני מקיים 'אם בחקותי תלכו' להיות עמלים בתורה. וכן הוא אומר 'ואם לא תשמעו לי' יכול אלו המצוות, כשהוא אומר 'ולא תעשו את כל המצוות האלה', הרי מצוות אמורות, א"כ למה נאמר 'אם לא תשמעו לי', להיות

21. במדבר י"ט, יז.

22. תלמוד בבלי מסכת שבת דף פג, עמוד ב.

23. מדרש תנחומא פרשת נח סימן ג. המדרש הרחב הרבה בענין, הבאנו רק חלק מדברי המדרש.

24. ראוי לעיין בהמשך דברי המדרש. וכן ב"משנת ר' אליעזר" פרשה י"ג עמוד 257.

25. איוב כ"ח, יג.

26. מסכת אבות ו', ד.

27. שו"ת בית שערים חלק א"ח סימן קפז.

28. ויקרא בחקותי י' פרשת אי.

29. עיין במפרשי ה"ספרא" שם ב"ש משאנך, בפירוש הראב"ד ובהגהות ובאורי הגר"א, כיצד לומדים מכאן שהקב"ה מתאווה שיהיו ישראל עמלים בתורה.

29. ויקרא כ"ג, ג.

עמלים כְּתוּרָה". וכתב "אור החיים" הק' בפירושו לתורה שם, מדוע עמל התורה מכונה "חוקה" בלשון התורה, והוא קובע שהטעם הוא, כיוון שיש מצווה על האדם ללמוד תורה אף אם הוא יודע את התורה, דבר זה לא קיים בתחומים אחרים, כי המצווה היא לעסוק בתורה ולא רק ידיעת התורה, ודבר זה חוקה הוא, מצווה ללא טעם, שהרי ההיגיון אומר שמי שיודע לימוד כל שהוא בצורה ברורה ונהירה אין כל סיבה ללמוד אותו שוב ושוב ללא הפסקה. וז"ל: "וטעם שקרא הכתוב עמל התורה חוקה, לצד שיש בה מצווה אפילו ללמוד דברים שלמדם פעמיים ושלושה והם ידועים אצלו, כי חפץ ה' בעסק התורה חוקה חקק". אמנם יש חשש מסוים שהשינון המרובה והחזרה פעמים רבות על דברי התורה הידועים לו מכבר, יגרמו לפגיעה במוטיבציה של הלומד, שהרי הוא חש בעצמו שיודע את הכול ואין לו כל סיבה לחזור על הידוע, ואף אם ילמד עלול הוא ללמוד ללא חשק וכמי שכפאו שד, על כך מסיים "אור החיים" הק': "ותמצא שאמרו ז"ל³⁰ כי לטעם שילמוד האדם תורה בחשק תמיד נורה חכמתו יתברך שיהיה האדם לומד ושוכח".

ואכן מדברי המדרש הנ"ל עולה שהשכחה היא אכן לטובתו של האדם, שאם היה לומד ולא שוכח היה מסתפק בלימוד מועט ומשקיע כל ימיו בענייני העולם הזה. וז"ל המדרש שם: "רבנן דתמן בשייר יצחק דהכא ור' טוביה בשייר יצחק, לטובתו אדם לומד תורה ושוכח, שאילו היה אדם לומד תורה ולא שוכח היה מתעסק בתורה שנים שלש שנים וחוזר ומתעסק במלאכתו ולא היה משגיח בה לעולם כל ימיו, אלא מתוך שאדם לומד תורה ומשכחה אינו מזיז ואינו מזיז את עצמו בדברי תורה".

נראה עוד לומר שע"י השכחה אשר מאלצת את האדם לחזור על לימודו, הוא קונה ע"י זה את התורה. כמידת המסירות נפש שאדם מוכן לעמול ולהתייגע על התורה, בה במידה הוא זוכה שהתורה תהיה קניינו ויצירה עצמית שהיא חלק ממנו. וכדברי הגמרא³¹: "אמר רבא... תורה דיליה היא דכתיב³² 'ובתורתו יהגה יופם ולילה'". (רש"י - ובתורתו יהגה - כתיב 'כי אם כתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה', בתחילה היא נקראת תורת ה', ומשלמדה וגרסה היא נקראת תורתו). כלומר, ע"י עמלה של תורה זוכה והתורה נקראת תורתו שלו. ואכן כבר מתחילת מסירתה של התורה למשה רבינו היה טמון בה עניין עמלה של תורה והמסירות נפש הנדרשת מן האדם כדי לזכות בתורה. וכך מובא במדרש על הפסוק³³: "ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו בהר סיני שני לוחות העדות לוחות אבן כתובים באצבע אלוקים". וז"ל המדרש³⁴: "ד"א ויתן אל משה, אפר ר' אבהו כל ע' יום שעשה משה לעולה היה לפד תורה ושוכח, א"ל רבון העולם יש לי ע' יום ואני יודע דבר, פה עשה הקב"ה משה שלים ע' יום נתן לו הקב"ה את התורה בתנה שגאפר ויתן אל משה".

30. קהלת רבה ג', י.

31. מסכת קידושין דף ל', ע"ב.

32. תהלים א', ב.

33. שמות ל"א, יח.

34. שמות רבה (וילנא) פרשה מא.

רק לאחר מסירות נפש של ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה זכה משה לקנין התורה שתהיה לו כמתנה. ואל יחשוב האדם כי עמלו לריק שהרי הוא לומד ושוכח, אלא עליו לדעת כי כל פעם שהוא לומד את התורה, התורה נחקקת בלבו ועושה רושם, ורק לאחר פעמים רבות של חזרה התורה נחקקת עמוק עמוק והופכת להיות חלק ממנו. וכמו שכתב הי"ש משמואל³⁵ על דברי המדרש הג"ל ז"ל: "ויש להבין אי"כ כל מי יום היו לריק ח"ו כל יגיעו ולמה הזיקהו הקב"ה לכך, ועוד למה אמרו ז"ל בכל מקום שהתורה נתנה למי יום. ונראה לפרש שמ"מ נשאר מכל פעם רושם הלימוד עד שביום הארבעים נקבצו באו בו כל הרשימות, ומה נעשה כלי מוכן לקבל המתנה עד שלא היו שוכח עוד, ואלמלא הרשימות שנתקבצו אצלו כל מי יום לא היו מועיל מה שניתנה לו לבסוף מתנה שעדיין היו שוכח". כלומר, כדי לזכות בתורה ולקבלה במתנה שלא תישכח ממנו, צריך היה משה לעמול ולהתייגע במשך ארבעים יום, כאשר ע"י העמל והיגיעה של כל יום ויום היה מקרב אותו לזכייה בתורה ושלא תישכח ממנו, ואלמלא העמל והיגיעה במשך ארבעים יום אלה עדיין היה לומדה ושוכחה. אם כך אצל גדול הנביאים משה רבנו, אכן מה נענה אבתריה.

ואכן הגמרא במסכת עירובין³⁶ מביאה את הדרשה של ר' אלעזר על המילים "לוחות אבן" הכתובות בפסוק המציין את נתינתה של התורה למשה במתנה, דרשה המדגישה את העמל הנדרש. "ואמר רבי אלעזר מאי דכתיב לוחות אבן, אם אדם משים עצמו את לחייו כאבן זו, שאינה נמחית - תלמודו מתקיים בידו, ואם לאו - אין תלמודו מתקיים בידו". (רש"י - "כאן ז' א"ינה נמחת - מפני דריסת רגלי בני אדם, כך לחייו אין נלאין מלחזר על למודו וללמד לאחרים"). כלומר, לא היתה צריכה התורה לציין שהלוחות היו מאבן, מה עוד שלוחות האבן היו מסנפירין ולא מסתם אבן. וכפי שביאר זאת המהרש"א בחידושי אגדות שם (מהרש"א - "מאי דכתיב לוחות אבן וכו', דלא היה לו להזכיר כלל שהיו אבן ועוד דסנפירין היו ולא הי"ל למכתב בהו אבן סתם וק"ל") אלא התורה באה להדגיש במלים "לוחות אבן" את עמל הלחיים של האדם שלא נלאה מלחזר אחר לימודו כאבן זו שאינה נמחית.

35. ספר י"ש משמואל פרשת כי תשא ושבת פרשת פרה - שנת התרע"ה.

36. דף נד, ע"א.

- ה -

ננסה לברר עתה גם כיצד עמלה של תורה צריך לבוא לידי ביטוי בצורת הלמידה של הלומד. פשוט הוא שאמירה בפה ללא הבנה, ואף אמירה בקול רם ללא הבנה אין לה כל ערך ובוודאי שאין מקיימים בזה עמלה של תורה. אבל השאלה שיש לדון בה היא, האם נדרשת מן הלומד גם אמירה בפה את מה שהוא לומד, בנוסף לעיון במחשבה שצריך להשקיע כדי להבין את הנלמד. או שמא לא די באמירה שבפה אלא חייב ללמוד גם בקול רם. או שמא לא צריך לא זה ולא זה ודי בהרהור הלב, בעיון ובמחשבה בלבד. נראה לברר עניין זה באמצעות "ברכת התורה", ברכה שחייבים לברך אותה מידי יום ביומו לפני שלומדים תורה. איזה לימוד מחייב ברכה לפניו ואיזה לימוד אינו מחייב ברכה לפניו.

מנן המחבר פסק בש"ע שהמהרהר בדברי תורה אינו מברך ברכת התורה על הרהור, דהרהור לאו כדיבור דמי. מוסיף על כך הרמ"א בהגה שגם הפוסק הלכה ללא נתינת טעם אינו מברך ברכת התורה. וז"ל הש"ע³⁷: "המהרהר בדברי תורה, אינו צריך לברך. הגה: וה"ה דיכול לפסוק דין בלא נתינת טעם לדבריו". הרי שלימוד תורה בהרהור בלבד אינו בעל משמעות המחייב בברכת התורה. גם פסק הלכה בין בעלי דינים אינו מחייב בברכת התורה לפניו כפסק הרמ"א, ואע"פ שבוודאי פסק זה של הרב הפוסק מבוסס על טעמו של הדין, והרב הפוסק מהרהר במוחו בטעם הדין ומקורו בעת שהוא פוסק, אעפ"כ, אינו מברך ברכת התורה על כך, כי כל זה הוא בבחינת הרהור, והרהור לאו כדיבור דמי. וברכת התורה - לאחד הנוסחים - הינה על העמל והיגיעה שצריך לעמול ולהתייגע כדי להבין את התורה. וכמובא בב"ח על הטור³⁸ שהביא שני נוסחים לברכת התורה וז"ל הטור: "...זו נוסחה, בא"י אמ"ה אקב"ו על דברי תורה. ונוסח אשכנזים לעסוק בדברי תורה..." וכתב שם הב"ח "ונוסחא אשכנזית לעסוק בדברי תורה זכו", נראה דלפי שיעקב ההבטחה שהבטיחנו הוא יתברך, לא היתה אלא על עסק התורה הוא העמל והטורח, כמ"ש 'אם בחוקותי תלכו' שתהיו עמלים בתורה שבעל פה... לכך תקנו לברך לעסוק בדברי תורה". לפי זה מובן מדוע אין מברכים על הרהור בדברי תורה, או על פסק הלכה ללא נתינת טעם, מפני שאין בזה עמלה של תורה, שהוא העמל והיגיעה בתורה.

כמו כן, ישנה הלכה אחרת שהובאה בש"ע³⁹ האם מותר לומר פסוקים מן התורה דרך תחנונים לפני ברכת התורה. וז"ל הש"ע: "לא יקרא פסוקים קודם ברכת התורה, אעפ"י שהוא אומרם דרך תחנונים. ויש אומרים שאין לחוש, כיון שאינו אומרם אלא דרך תחנונים, ונכון לחוש לסברא ראשונה. הגה: אבל המנהג בסברה אחרונה, שהרי בימי הסליחות מתפללים הסליחות ואח"כ מברכין על

37. ש"ע אורח חיים סימן מ"ז סעיף ד'.

38. אורח חיים סימן מ"ז.

39. אורח חיים סימן מ"ז סעיף ט'.

התורה עם סדר שאר הברכות, וכן בכל יום כשנכנסין לבהכ"נ אומרים כמה פסוקים ותחנונים ואח"כ ממריכין על התורה, לדעת הרמ"א מותר לומר פסוקים דרך תחנונים לפני ברכת התורה, שהרי אינו לומד ומתייגע בהבנת הכתובים אלא אומרים דרך תחנונים, ולכן אין זה מחייב ברכה לפנייהם. "המחבר" הביא אמנם שתי דעות, דעה ראשונה כתבה ב"סתם" שאין לקרוא פסוקים דרך תחנונים לפני ברכת התורה, ודעה שנייה בשם "יש אומרים" שמותר לומר פסוקים דרך תחנונים לפני ברכת התורה. וכלל הוא בידינו "סתם ויש הלכה כסתם", לפי זה יוצא ש"המחבר" אוסר לומר פסוקים דרך תחנונים לפני ברכת התורה. אבל מסוף דבריו שכתב "ונכון לחוש לסברא ראשונה", משמע שאינו פוסק במקרה זה כסתם, אלא שיש לחשוש לדעה זו כחומרא בעלמא ולא מעיקר הדין. וכך כתב להדיא בשו"ת חקרי לב⁴⁰ וז"ל: "ובסי' מ"ו הביא הב"י מה שנחלקו הפוסקים בפסוקים שיש בתפלה אי בעי ברכת התורה. ושם בש"ע פסק שא"צ לברך. עכ"ל. ונראה כוונתו כמש"כ, דהכא לא דמי למאי דק"ל סתם ויש הלכה כסתם, מפני שמרן מסיים, ונכון לחוש לסברה א', דמוכח שאינו אלא דרך חומרא בעלמא". הרי שמעיקר הדין פוסקים המחבר והרמ"א שמותר לומר פסוקים דרך תחנונים לפני ברכת התורה, כיון שאין זה דרך לימוד ואין בזה עמלה של תורה. אמנם גם הרמ"א סיים שם וכתב "ונהגו לסדר ברכת התורה מיד אחר ברכת אשר יצר, ואין לשנות", הרי שהוא גם חושש לאמירת פסוקים דרך תחנונים לפני ברכת התורה אף שאין באמירתם עמל כל שהוא, אך כאמור, אין זה מעיקר הדין אלא שחשש לכתחלה לדעתו של הרמב"ם שפסק כן. וכפי שכתב הרמב"ם⁴¹ וז"ל: "מי שקם בעת הלילה לומר תפילת רשות או שבת או פסוקים או מזמורים עד (עלות) השחר או עד עת קריאת שמע, החייב הוא לברך קודם זה ברכת התורה אם לאו! ואם הוא חייב, אם עבר והתפלל בלא ברכה, מה דינו? ...תשובה: צריך הוא לברך על התורה מקודם אפילו קרא פסוק אחד (לבד), לפי שהוא קריאה, אין הבדל אם קראה לעצמו או בצורת קריאה בצבור. ומי שעבר, חייב לא להמשיך לעבור"⁴². אמנם אמירת פסוקים שלא דרך תחנונים מחייבת ברכת

40. סימן טי.

41. בשו"ת הרמב"ם סימן קפ"ז.

42. ועיין ב"ברכי יוסף" שכתב שזו גם דעתו של מרן המחבר, שהרי "סתם ויש הלכה כסתם" ודעת מרן כסתם, ושלא כדברי ה"חקרי לב", וז"ל ה"ברכי יוסף": "(אורח חיים סימן מו ס"ק יד): "לא יקרא פסוקים קודם ברכת התורה וכו', דעת מרן לפסוק הכי, כיון שהביא סברא זו כסתם. והוא דעת הראב"ד וא"ח והטור ומהרי"ל, ככתוב בבית יוסף. וזה דעת הרמב"ם בתשובה בספר פאר הדור הנדפס מחדש סי' ק"ד. וז"ל, לעולם צריך שיסיר על התורה קודם קריאת ואפילו יקרא [פסוק] אחד, ואין חילוק אם יקרא דרך תחינה ובקשה יהיה מה שיהיה עכ"פ צריך לברך, עכ"ל". ועיין בהערות ל"ברכי יוסף" שהביא מחלוקת זו בין מרן החיד"א ל"חקרי לב". וכך כתוב בהערות: (הערות על ברכי יוסף אורח חיים סימן מו הערה כ) בשו"ת "יוסף אומץ" סי' ס"ו הביא רבינו מ"ש הרב חקרי לב א"ח סי' טי שבשו"ע פסק שא"צ לברך, ודחה דבריו דמסורת בידינו שדעת מרן כסברא שמביא בסתם כמ"ש בשו"ת הרמ"ע סי' צ"ז, וכיותר בדין זה שכתב ונכון לחוש וכו'".

התורה לפני אמירתם, ואע"פ שלכאורה אין עמל באמירת פסוקים, אבל נראה לומר שכל אמירת פסוקים שאינה דרך תחנונים הרי היא דרך לימוד, וכל שהיא דרך לימוד הרי שיש חובה לעמול ולהתייגע בהבנתם, ואין לימוד ללא יגיעה והבנה. ולכן האומר פסוקים שלא בדרך תחנונים, הרי אמירתם היא דרך לימוד וחייב לעיין בהם ולהתייגע ולעמול להבינם, ואף שלא עמל להבינם או שאינו חושב לעמול כדי להבינם חייב בברכת התורה לפנייהם, שלא חילקו חכמים בלומד בין עמל ללא עמל. אמנם הבאנו דעות שונות המבחינות בין אמירת פסוקים דרך תחנונים לבין אמירתם דרך לימוד, אבל בענין אמירתם דרך לימוד אין לחלק בין מי שעמל בהבנתם לבין מי שאינו עמל, דא"כ אין לדבר סוף. גם בדין "הכותב בדברי תורה" שבו פסק המחבר⁴³: "הכותב בדברי תורה, אע"פ שאינו קורא, צריך לברך". כתב על כך ה"מגן-אברהם" שם: "הכותב - נראה דוקא בכותב ספרים לעצמו דרך לימודו ומבין מה שהוא כותב אבל סופר המעתיק ואינו מבקש להבין מה שהוא כותב א"צ לברך דאין זה לימוד ואפי' בכותב דרך לימודו צ"ע דהא עכ"פ הרהור הוא".

הרי לנו מדברי המג"א שהכותב דרך לימודו ואף שהוא מבין את מה שהוא כותב נחשב להרהור. אבל מדברי רש"י על הפסוק⁴⁴ "ובתורתו יהגה יומם ולילה", משמע שאף הרהור הלב נחשב לעמל. וכך כתב רש"י בפירושו לתהילים שם: "ובתורתו יהגה - בתחלה היא נקראת תורת ה' ומשעמל בה היא נקראת תורתו. יהגה - כל ל' הגה כלל הוא כד"א (תהלים י"ט) והגיון לבי (ישעי' ל"ג) לכך יהגה אימה, (משלי כ"ד) כי עוד יהגה לבס": הרי לנו מדברי רש"י שהגיון הלב שהוא ההרהור נקרא עמל.

- 1 -

אמנם יש הבדל רב בין הלומד בקול לבין הלומד בשקט, שהלומד בקול תלמודו מתקיים בידו ואינו שוכחו והלומד בשקט תלמודו משתכח ממנו. וכדברי הגמרא⁴⁵: "אפי' ליה שפואל לרב יהודה: שיענא, פתח פומיך קרי, פתח פומיך תני, כי היכי דתתקיים בין ותורין חיי. שנאמר⁴⁶ 'כי חיים הם לעצאיהם ולכל בשחו ערפא', אל תקרי לעצאיהם אלא לעצאיהם בפה". וכביאורו של ה"מאירי" שם: "לעולם יהא אדם מוציא גרסתו בפה ושלא יגרוס בלחש. דרך הערה אמרו, יערוכה בכל ושמורה' אם ערוכה במאתים וארבעים ושמנה איברים שמורה היא בלב, ואם לאו אינה שמורה בלב", וכן מצאנו בעירובין שם⁴⁷: "נחמיה אשכחתינה לההוא תלמידא דהוה קא גריס בלחישא, בטשה ביה, אפרח ליה: לא כך כתוב⁴⁸ 'ערוכה בכל ושפחה', אם ערוכה ברב"ח אברים שלף - משתפרת, ואם לאו - אינה משתפרת, תנא: תלמיד אחד היה לרבי אליעזר שהיה שונה בלחש, לאחר שלש שנים שכח תלמודו". הרי לנו שיש ערך רב

43. שריע או"ח סימן מ"ז סעיף ג'.

44. עירובין דף נד, ע"א.

45. משלי ד', כב.

46. עירובין נג, ע"ב.

47. שמואל ב', כ"ג.

ללמוד בקול רם ונוק גדול ללמוד בלחש. עם זאת, אפשר להביא ראיה מכאן לצורת הלימוד הנכונה, אך אין מכאן ראיה לעניין המיוחד הנקרא "עמלה של תורה", כיצד צריך לבוא לידי ביטוי, אלא לעניין הלומד תורה בכלל כיצד צריך הוא ללמוד כדי שמשנתו תתקיים בידו.

אבל מדברי המדרש עולה שילוב של שני הדברים, גם אמירה בפה וגם יגיעת העיין במחשבה בלב. וז"ל המדרש על הפסוק⁴⁸: "כי קרוב אליך הדבר מאוד בפין ובלבבך לעשותו". "ד"א בפין ובלבבך, כשתהא יגע בד"ת, הוי יגע בפין ובלבבך. אפר שלפה 'נפש עפל עפלה לו כי אכף עליו פיהו' פי גרס לו להעלות ולעשות גדול בתורה, שעשה פיהו כאוכף של חפור, שלא זו עתה, לכך בפין ובלבבך לעשותו. שתהא עטעים בד"ת, לפיכך אפר להם נשה כשתהא עפל בתורה הוי עשפיע את אונך. א"ר אליעזר בן יעקב ענין כשאדם יגע בתורה צריך להשפיע לאזנו, שנא' "ו⁴⁹ האזנת לפעונו" שתהא פתוח את אונך".

מנין ש"עמלה של תורה" הוי מצווה, ומצווה אחרת מלימוד שהוא לשם ידיעת התורה וקיומה. על כך כתב ה"חת"ם-סופר" בביאורו לדברי הגמרא במסכת נדרים⁵⁰: "דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו חקב"ה בעצמו, דכתיב⁵¹: "וואפר ה' על עזבם את תורתו וגו', היינו לא שפיעו בקולי היינו לא הלכו בה! אפר רב יהודה אפר רב: שאין עבדין בתורה תחלה". וז"ל ה"חת"ם-סופר⁵²: "שלא ברכו בתורה תחילה, עיין מהרשי"א ח"א וכן הנה דברי הרמב"ם בתשובה בסוף אגרת הרמב"ם ובספר "פאר הדור". ועי"פ דברי רבינו יונה שבר"ן כאן יש לפרש כפשוטו כשנדקדק תחלה לשון תורה לשמה מהו לשון לשמה ולא אמר לשם שמים, אלא יש תורה לשם שמים ממש אך אין כוונתו אלא כדי לקיים המצות ולידע ההלכה איך יעשה המעשה. וכיוון שכל עצמו של אותו העסק איננו אלא לקיים המצות איננו עדיף מקיום המצוה גופיה דבעידנא דלא עסיק בה לא מגינא ולא מצלי, אך עיקר מצות עסק התורה הוא מצוה בפ"ע להגות בה יומם ולילה ולהעמיק ולעיין בכל תוצאותיה ומובאיה כי עמקו מחשבותיה ואם בחקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה לא לבד לידע המצוה בשעה שצריך לה אלא דרוש וקבל שכל היינו הדרשה עצמה היא השכר ונחת רוח לפני הקב"ה וזהו עוסק לשמה של תורה לא על כונה אחרת והיא המגינה ומצלי ואז בשעת החורבן לא עסקו ע"ז האופן, והמחשבה הלז גילה להם הקב"ה היודע מחשבות ולא חכמים ונביאים. אך במה יודע איפה זאת אמר רב יהודה אמר רב שלא ברכו בתורה תחלה ומסקינן בפי התכלת כל מצוה שעשייתה גמר מצותה מברכים עליה ושאין עשייתה גמר מצותה אין מברכים עליה, והשתא אי כל כונת עסק התורה אינה אלא לעשות המצות אי"כ אין למודה ועסקה גמר מצותה אין מברכים עליה, אבל המבדל עליה מודה שכוונתו שמלבד קיום המצות עוד העסק בעצמו מצווה".

48. דברים ל', יד.

49. שמות ט"ז, כו.

50. דף פא, ע"א.

51. ירמיהו ט.

52. בחידושי למסכת נדרים דף פא, ע"א.

העולה מדברי ה"חת"ם-סופר" שלימוד תורה לשם קיום מצוותיה של תורה, אינו עדיף מקיום המצוה עצמה, שעליה אמרו חז"ל שרק בעידנא דעסיק בה היא מגינה ומצילה ולא בזמן שאינו עוסק בה. א"כ גם לימוד שהוא לשם קיום כן. ואין עמלה של תורה אלא הלימוד תורה לשמה ללא שום כוונה אחרת, לא לשם ידיעת התורה ולא לשם קיום מצוותיה של תורה, אלא ללמוד לשם לימוד להעמיק בתורה לעשות נחת רוח לפני הקב"ה בעצם הלימוד.

על פי דברינו ניתן ליישב את הסתירה לכאורה בין שתי משניות. במסכת אבות כתוב⁵³: "הוא היה אופר לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל עינך אם למדת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל פלאכתך שישלם לך שכר פעולתך ודע כחן שכן של צדיקים לעתיד לבא". הרי שהשכר הרבה מותנה באם למדת הרבה, דהיינו לפי רוב התורה יהיה רוב השכר. ואילו במסכת מנחות כתוב⁵⁴: "נאמר בעולת הבהמה אשה ריח נוחח ובעולת העוף אשה ריח נוחח ובעולת אשה ריח נוחח ללמד שאחד הפרבה ואחד הפעיעט ובלבד שיכוין אדם את דעתו לשיעור". וענין זה של "אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין ליבו לשמים", השתמשו בו חכמים גם לעניין לימוד התורה ולא רק לעניין הקרבות כמובא במשנה זו, וכמובא בגמרא⁵⁵: "רבי אלעזר חליש, על לגביה רבי יוחנן, חזא דהוה קא גזי בבית אפל, גלייה לדריעה ונפל נהורא. חזייה דהוה קא בכי רבי אלעזר. אפי' ליה: אפאי קא בכית? אי משום תורה דלא אפשת – שנינו: אחד הפרבה ואחד הפעיעט ובלבד שיכוין לבו לשיעור". הרי שהשכר על לימוד תורה אינו נמדד בכמות הלימוד שאדם לומד אלא בכוונת הלימוד "שיכוין דעתו לשמים". וראיתי שהמהר"ל מפרג בספרו "דרך חיים"⁵⁶ הקשה כן ותירץ ע"פ יסוד זה וז"ל: "הוא היה אומר לא עליך המלאכה לגמור וכו'. ויש כאן לשאול שאלה גדולה, דכאן משמע כי הכל הוא לפי רוב התורה שלמד שהרי אמר אם למדת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה, ואילו בפרק קמא דברכות רבי אלעזר חלש עאל לגביה ר' יוחנן חזיה דהוה קא בכי רבי אלעזר אמר ליה אמאי קא בכית אי משום תורה דלא אפשת שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשם שמים והשתא משמע דמרבה וממעיט שוים, וכאן אמר אם למדת תורה הרבה שיש לך שכר הרבה. ואפשר לומר בכאן לעניין העמל נאמר, שאם למדת תורה ונצטערת עליה הרבה נותנים לך שכר הרבה לפי העמל והטורח, וכמו שפירשנו למעלה בתחלת הפרק ע"ש. אבל בודאי אם אחד למד תורה הרבה בשנה אחת על ידי עמל שנה, ואחד למד תורה מועטת בעמל שנה שניהם שוים... והדבר הזה כמו שאמרנו למעלה כי

53. אבות פרק ב' משנה ט"ז.

54. משנה מסכת מנחות פרק י"ג משנה יא.

55. מסכת ברכות דף ה' עמוד ב'.

56. "דרך חיים" על מסכת אבות פרק ב' משנה ט"ז.

האדם כל אשר עמלו בתורה יש על זה שכר, כי אין דבר דומה לבית שאין השלמה רק בסוף, אבל בעמל התורה כל עמל שלימות בפני עצמו, והוא דומה למי שזרע שכל אשר זרע הוא שלימות ויש תשלומין על זה ויש כאן גמר וסוף ולפיכך יש שכר כאשר למד תורה".

לפי המהר"ל מובנת מאד התפילה שהיה אומר ר' נחוניא בן הקנה ביציאתו מבית המדרש⁵⁷: "ניציאתי פהו אופר? מודה אני לפניך ה' אלהי ששפית חלקי פיושני בית המדרש ולא שפית חלקי פיושני קרנות, שאני משכים והם משכיפים – אני משכים לדברי תורה והם משכיפים לדברים בטלים. אני עפל והם עפלים – אני עפל ומקבל שכר והם עפלים ואינם מקבלים שכר". שהרי לכאורה קשה פה פיושני "הם עפלים ולא מקבלים שכר" הרי גם הם מקבלים שכר עבור העמל שהם עמלים, וכי ראינו מי שהוא שעמל ולא מקבל שכר. אבל לפי זה ניחא. השכר בענייני העולם הזה נמדד לפי התוצאה, שאם בעל הבית שכר פועל לבנות לו בנין במשך שנה, והפועל עמל במשך שנה תמימה מבוקר עד ערב בהבאת חומרי הבנייה אך את הבנין לא עשה, אף שעמל ויגע שנה תמימה, לא יקבל שכר כל שהוא, באשר השכר והתמורה מגיעים לו בגין התוצאה, כי כך נמדדים העניינים בעולם הזה על פי "מבחן התוצאה", לא כן בלימוד תורה, השכר והתמורה מקבלים עבור העמל והיגיעה והם הקובעים גם את גובה השכר, ככל שאדם עמל יותר שכרו רב יותר.

כדברים האלה כתב מרן ר' ישראל מסלאנט זצ"ל⁵⁸ וז"ל: "יש חילוק גדול בין כל החכמות והמלאכות לתורתנו הקדושה. כי בכל הדברים העיקר הנכסף לאדם בהם הוא התכלית היינו המסובב, ומי יתן והיה מוצא תכלית המסובב זולת הסיבה היה טוב יותר, ולהיפך, אם עמל בחכמה או מלאכה כל ימיו ולא השיג לא עשה ולא כלום ולשוא היה כל עמלו ויגיעו. מה שאין כן בתורתנו הקדושה, שהעיקר הוא הסיבה, דהיינו, היגיעה בשלמות אפילו לא השיג מאומה, עם כל זה נחשב גם כן שהגיע אל התכלית".

נסיים בדבריו של הרב דסלר זצ"ל שביאר כך את דברי חז"ל⁵⁹: "אשוי פי שבא לכאן ותלמודו בידו" וז"ל⁶⁰: "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, לא בשכלו אלא בידו. פירוש, מה שקנה בהשתדלותו בעמל. מכאו שלעולם הבא אין תורתו של אדם נדונה לפי כשרון שכלו, אלא לפי עמלו בתורה. וכן מפורש בכתוב⁶¹ ינפש עמל עמלה לוי רק מה שעמל בו שלו הוא כי נעשה קנין בנפשו. נמצא, שחכם מהיר-השכל, חזק הזכרון ובעל הרבה ידיעות, אבל יגיעתו בתורה היתה מעטה, יהיה עם הארץ לעולם הבא, ואילו אחר ששכלו גס, זכרונו חלש וידיעותיו

57. מסכת ברכות דף כח, ע"ב.

58. ספר "אבן ישראל" דרוש ח.

59. מסכת פסחים דף נ, ע"א.

60. ספר "מכתב מאלהיו" כרך שלישי - חלק ראשון "עמל ועבודה" עמוד 20.

61. משלי ט"ז, כו.

מעטות, אבל עמל ויגע הרבה בתורה, ישיג הרבה בעולם הבא, מפני שמה שרכש על ידי עמלו הוא כולו שלו... נמצאנו למדים, כי מהיר השכל אשר לא יודרו ויעמול ללמוד, יהיה חלש החשגה לעולם הבא, אבל הזריז בעמלו, הוא אשר יהיה מהיר בהשגתו בעולם הבא, זהו שכרו חלף זריזותו".

וכתשובה לשאלה שרבים שואלים, מתלבטים ומתחבטים, כיצד נביא את תלמידנו לאהבת תורה ולאהבת לימוד הגמרא, נחתום בדבריו של הרב דסלר זצ"ל שם בתחילת הפסקה הנ"ל⁶² הנותן מענה לשאלה זו. וז"ל: "האדם העמל בדבר מסויים, כמידת עמלו מתקשר הוא אליו, ואהבתו לדבר זה מתגברת והולכת עם הגברת היגיעה. אנו רואים כי אדם שעמל לנטוע עץ וטורח בגידולו, נקשר אליו עד שמתחיל לאהוב אותו. כי על ידי שהשקיע בו את כוחותיו ועמל בו, רואה הוא בעץ חלק מעצמו, מהימני שלו, ולכן מקושר אליו. ומשום כך מרבה הוא לטפחו וליפותו כדי שהעץ שלו יראה נאה... אם בדבר גשמי כך, בדבר רוחני על אחת כמה וכמה. ככל שעמל אדם יותר לזכות במעלה רוחנית, דבק הוא יותר במעלה זאת, עד שהופכת להיות קנין בנפשו".

ללמדך, שאין "קפיצת-דרך" ולא "קיצורי דרך" ולא שום פטנט אחר שעל ידו אפשר להביא את תלמידנו לידי אהבת התורה. רק על ידי "עמלה של תורה", שהוא טיפוח הצד הלמדני והאינטלקטואלי, פיתוח החשיבה בהבנת הסוגיה תוך כדי ניצול הפוטנציאל הגלום והחבוי בכל תלמיד ותלמיד, וזאת כמובן כאשר מצליחים לפתח אצל התלמיד עמל ודביקות מתוך אהבה ולא חלילה מתוך יראה, כי אז משיגים מטרה הפוכה⁶³. כל הניסויים שנעשו ע"י גופים שונים

62. שם עמוד 13.

63. הרב דסלר זצ"ל הטיב לפתח רעיון זה של "עמל מתוך אהבה" המביא את הלומד להתגברות אהבתו לדבר לבין "עמל מתוך יראה" אשר ככל שהוא יותר עמל תגדל שנאתו לדבר. מוצע ללמוד את הפרק "עמל ועבודה" שם ב"מכתב מאלהור". נציין את דבריו בענין אחרון זה. וז"ל: "עמל שלא לשמה - ביארנו לעיל שהעמל מפתח אהבה ודבקות לדבר שעמלים בו, אך יש עמל שהוא שלא לשמה (היינו שמטרתו אינו עצם הדבר שעמל בו, אלא דבר אחר שרוצה להשיג על ידי עמלו).

ויש להבחין בין שתי מדרגות:

א. בחינת אהבה - אף שעושה שלא לשמה, אוהב הוא את עמלו ומשתדל לעבוד בכנות ובמסירות.

ב. בחינת יראה - שמשתדל לעשות רק מכיוון שאין לו ברירה אחרת להשיג את מבוקשו. העמל מקרב או מרחק - מי שעמלו בבחינה הראשונה - ככל אשר יעמול יותר, תתגבר בו אהבתו לעבודתו, אך העמל בבחינה השנייה - תתפתח בו שנאה אל עבודתו, כי העמל הוא לטורח עליו, וככל שירבה לעמול כן תגדל שנאתו. נבאר את היסוד הזה: האומן עושה את מלאכתו שלא לשמה - לא לשם מלאכה גרידא, אלא בעבור התשלום. אמנם, כאשר ישתדל במלאכתו באמונה, ולא יטעה את הבריות (כולל את עצמו) בעשותו את מלאכתו רמיה, אז על ידי מסירותו לעבודתו ימצא סיפוק בעבודתו, ויאהב את מלאכתו, והעמל לא יהיה עליו לטורח. יתר על כן, העמל יחבב עליו את מקצועו, כי על ידי העמל שהשקיע הוא מזדהה

שעזבו את לימוד הגמרא בכלל או את הסוגיות הלמדניות והעדיפו ללמד קטעי אגדתא או קטעי גמרא קלים, לא רק שנכשלו במשימתם ולא שמענו עד היום על תלמידיהם שהתחילו לאהוב ללמוד גמרא בדרך זו, אלא אף "הצליחו" לגמד את הגמרא בעיני תלמידיהם, כאשר במקצועות המדעיים הם חשים שיש צורך לרתום את כל הכשרונות והמאמצים כדי להצליח בהם, ואילו בלימוד הגמרא בשיטה זו הם חשים רדידות ודלות. לתלמידים המחפשים אתגרים מעניינים ובעלי משקל ומעמד, אי אפשר "למכור" סחורה שאינה עוברת לסוחר ושאינה בעלת אתגרים רציניים.

עם אומנותו, ורואה בה חלק מעצמו, זהו העמל שלא לשמה של בחינת האהבה. אך האומן אשר לגד עיניו רק בצע כסף, ומגמתו היא רק לקבל כספו בדרך הכי קלה, משתמט הוא מהטורח ככל אשר יוכל, ואת מלאכתו לא יעשה באמונה אלא פישלנות ורמיה. אדם זה, העמל הוא עליו למשא שאינו יכול להמלט ממנו, לכן ישנא את מלאכתו. זהו העמל בבחינת יראה, כלומר מתוך הכרח. אותן הדרכים נבחנות גם בעמלה של תורה במדרגה של שלא לשמה. העמל בלימודו באמונה ובמסירות, ומשתדל ביגיעה לרדת לעומקם של דברים, אף שעדיין לא הגיע לבחינת לשמה, על ידי עמלו יאהב את לימודו, ובמהרה יתקשר אל התורה בכל נימי נפשו. זהו הלומד בבחינת אהבה. אך יש לומד רק בבחינת יראה-כיון שאין לו ברירה אחרת להשיג את מבוקשו, עמדה נכבדה בין בני גילו וסביבתו, וכדומה. הוא אינו מנסה בכנות להתעמק בלימודו בעמל ויגיעה, אלא משתדל להקל מעליו עול תורה ולהשתמט ממנו ככל האפשר. יוצא איפוא שהצורך לעמל יביאנו לידי שנאת לימודו ר"ל, כי העמל הוא לו לזרא".